

Bogusław Kochaniewicz

Znaczenie ikony w kontekście kultury współczesnej według Jana Pawła II

Salvatoris Mater 10/1, 244-256

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jedną z istotnych kwestii pojawiających się w wypowiedziach Jana Pawła II jest relacja zachodząca pomiędzy człowiekiem a otaczającą go kulturą. Jest ona, jak zauważa Papież, specyficznym sposobem istnienia i bycia człowieka w świecie¹. Dzięki niej człowiek wyróżnia się od reszty widzialnego świata². Papież, rozwijając dynamiczną wizję kultury, stwierdza, że człowiek, wyrażając samego siebie poprzez dzieła kultury, wzrasta jako byt kulturowy, staje się bardziej człowiekiem³. Będąc zarówno podmiotem, jak i jedynym przedmiotem kultury, człowiek nie tylko jest jej twórcą, ale również wyraża siebie poprzez kulturę⁴. Jako istota cielesno-duchowa wypowiada się on za pośrednictwem zarówno dzieł materialnych, jak i duchowych. Dzięki złożonej naturze człowieka, dzieła kultury materialnej jawią się jako uduchowione, to znaczy jako podporządkowane rozumowi i woli człowieka, natomiast dzieła kultury duchowej odznaczają się pewnym ucieleśnieniem⁵. Jakakolwiek absolutyzacja jednego

Bogusław Kochaniewicz OP

Znaczenie ikony w kontekście kultury współczesnej według Jana Pawła II

SALVATORIS MATER
10(2008) nr 1, 244-256

z dwóch wymienionych wymiarów nie wyraża całej prawdy o człowieku, co w konsekwencji prowadzi do zubożenia i degradacji jego kultury⁶. Rozwój tej tendencji można zauważyć w obecnej epoce. Obok wspaniałych odkryć naukowych i zadziwiających postępów w dziedzinie technologii obserwuje się niepokojące zjawiska, jak zapominanie o Bogu, o duszy ludzkiej i o godności człowieka⁷. Do-

konuający się proces sekularyzacji uwidacznia coraz bardziej dystansowanie się społeczeństw wobec wartości chrześcijańskich, wobec dzieła zbawienia dokonanego przez Jezusa Chrystusa⁸. Chociaż, jak zauważa Jan Paweł II, kultura naszej epoki mówi

¹ JAN PAWEŁ II, *W imię przyszłości kultury*. Przemówienie do Organizacji Narodów Zjednoczonych (Paryż, 2.06.1980), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, III/1, Città del Vaticano 1980, 1640. Por. E. KACZYŃSKI, *La concezione dinamica della cultura*, „Angelicum” 77(2000) 561.

² JAN PAWEŁ II, *W imię przyszłości kultury...*, 1639.

³ U podstaw dynamicznej wizji kultury tkwi dynamiczny obraz człowieka. *Na przykład, malarz malując obraz, nie tylko go tworzy, lecz również poprzez swoją praxis staje się jeszcze bardziej malarzem*. E. KACZYŃSKI, *La concezione dinamica...*, 574.

⁴ JAN PAWEŁ II, *W imię przyszłości kultury...*, 1640.

⁵ TAMŻE, 1641.

⁶ TAMŻE.

⁷ TENŻE, *Przesłanie do uczestników III sesji plenarnej Papieskiej Akademii św. Tomasza z Akwinu* (21.06.2002), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XXV/1, Città del Vaticano 2002, 1038.

⁸ TENŻE, List apostołski *Duodecimum saeculum* na 1200-lecie Soboru Nicejskiego II (4.12.1987), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X/3, Città del Vaticano 1987, 1292.

wiele na temat człowieka, to jednak wydaje się, że często zapomina, kim on naprawdę jest⁹. Odizolowanie się od wartości chrześcijańskich prowadzi do zubożenia człowieka, a w konsekwencji do pozbawienia jego własnej tożsamości¹⁰. Dostrzegając grożące niebezpieczeństwo, Ojciec Święty zaznacza, że to wewnętrzne rozdarcie może zostać uleczone poprzez powrót człowieka do jego własnych duchowych korzeni¹¹, to znaczy do duchowego dziedzictwa Europy, na które składają się dwie wielkie tradycje: wschodnia i zachodnia. Stanowią one podstawę duchowej tożsamości kontynentu¹². Przyglądając się obydwu tradycjom, Papież zauważa, że pewne elementy zawarte we wschodniej tradycji mogą stać się pomocne w odnalezieniu duchowo-cieleśnej jedności człowieka Zachodu¹³. Jednym z takich elementów jest ikona. Pojawia się pytanie: w jaki sposób obraz może przyczynić się do odnowy duchowego wymiaru człowieka? Niniejsze studium będzie próbą odpowiedzi na postawione pytanie.

1. Człowiek- ikoną Boga

Jan Paweł II wielokrotnie podkreśla, że człowieka nie można w pełni zrozumieć bez odniesienia do Boga. Dzięki temu właśnie odniesieniu ujawnia się jego godność. Komentując opis stworzenia zawarty w Księdze Rodzaju (1, 26-27), przypomina, że człowiek został stworzony na Boży obraz i podobieństwo jako istota wolna i nieśmiertelna¹⁴. Będąc dziełem Boskiego Artysty jest najpiękniejszą ikoną Boga¹⁵. Chociaż na skutek popełnionego grzechu ów obraz uległ zniekształceniu¹⁶, to jednak jego piękno zostało przywrócone poprzez zbawcze dzieło Chrystusa¹⁷.

Refleksja nad tajemnicą stworzenia człowieka w świetle wydarzenia wcielenia pozwala na wyrażenie nowych wniosków. Przychodzący na

⁹ TENŻE, *Przesłanie do uczestników III sesji plenarnej...*, 1039.

¹⁰ TENŻE, List apostolski *Oriente lumen* (2.05.1995), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XVIII/1, Città del Vaticano 1995, 1154 (dalej: OL).

¹¹ TENŻE, *Dusza słowiańska należy do Wschodu i do Zachodu*. Przemówienie do uczestników międzynarodowego sympozjum (28.05.1983), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VI/1, Città del Vaticano 1983, 1379-1380.

¹² TENŻE, List apostolski *Euntes in mundum* (25.01.1988), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI/1, Città del Vaticano 1988, 239.

¹³ TENŻE, *Dusza słowiańska należy do Wschodu i do Zachodu...*, 1379-1380.

¹⁴ TAMŻE, 1380.

¹⁵ TENŻE, *Homilia podczas Mszy św. dla artystów* (Bruksela, 19.05.1985), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VIII/1, Città del Vaticano 1985, 1568.

¹⁶ TENŻE, *Audjencja generalna* (Città del Vaticano, 20.02.1985), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VIII/1, Città del Vaticano 1985, 528.

¹⁷ TENŻE, *Przemówienie podczas spotkania z młodzieżą w Palacu Sportu* (Praia [Capo Verde] 26.01.1990), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIII/1, Città del Vaticano 1990, 211.

świat Chrystus objawia współczesnemu człowiekowi jego własne powołanie: Słowo przyjęło ludzką naturę, aby człowiek mógł stać się Bogiem. Człowiek został powołany do tego, aby poprzez partycypację w życiu Bożym odzyskać utracone piękno¹⁸. Zatem, im bardziej uczestniczy on w życiu Bożej łaski, im bardziej naśladuje Chrystusa, tym bardziej staje się do Niego podobnym. Wśród osób, które najpełniej odbijają w sobie ów Boży obraz, szczególnie miejsce przypada Błogosławionej Dziewicy¹⁹. O ile Chrystus jest doskonałą Ikoną Boga, o tyle Maryja jest *ikoną Boskiej Ikony*²⁰.

Podjęty przez Następcę św. Piotra temat *homo - imago Dei* jawi się jako element, który może być zaakceptowany przez wiele współczesnych kultur, jako początek nowego humanizmu, uwzględniającego integralną wizję człowieka. W tej perspektywie człowiek, będąc ikoną Boga, staje się również obrazem pewnych wartości; nie tylko odsyła do nich, lecz w sposób szczególny w nich partycypuje²¹. Potwierdzają to papieskie wypowiedzi. Jan Paweł II, kontemplując Maryję niepokalanie poczętą, to znaczy wolną od jakiegokolwiek zmaży grzechu, stwierdza, że jest Ona ikoną piękna. *Jest świętą w ciele i piękną w duchu, czystą w swoich myślach, szczerą, mocną w postanowieniach, niepokalaną w swym sercu*²². W doskonały sposób odbija w sobie Chrystusa, jest Jego obrazem. Niniejsze stwierdzenie zawiera w sobie pytanie o możliwość wyrażenia poprzez dzieło sztuki tajemnicy Boga.

2. Chrystocentryczny wymiar ikony

Jan Paweł II w liście apostołskim *Duodecimum saeculum* przypomniał decyzje II Soboru Nicejskiego odnoszące się do czci obrazów. Kościół, zauważa, dlatego posługuje się obrazami, ponieważ jest przekonany, że Bóg, który objawił się w Chrystusie Jezusie, naprawdę wybawił i uświęcił ludzkie ciało²³. W Nim dokonało się objawienie niewidzialnego Boga²⁴. Słowa Chrystusa: *Kto Mnie zobaczył, zobaczył także i Ojca* (J 14,

¹⁸ TENŻE, *Homilia podczas Mszy św. dla artystów...*, 1560-1569.

¹⁹ OL 1124.

²⁰ TAMŻE.

²¹ TENŻE, *Przemówienie podczas pierwszego publicznego posiedzenia papieskich akademii* (28.11.1996), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIX/2, Città del Vaticano 1996, 777.

²² TENŻE, *Maryja eschatologiczną ikoną Kościoła* (Audiencja generalna, 14.03.2001), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XXIV/1, Città del Vaticano 2001, 519.

²³ TENŻE, List apostołski *Duodecimum saeculum* (4.12.1987), 9, 1279.

²⁴ TENŻE, *Homilia podczas Mszy św. celebrowanej w związku z zakończeniem restauracji fresków Michała Anioła* (8.04.1994), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XVII/1, Città del Vaticano 1994, 902.

9) - doskonale ilustrują tę prawdę. Jezus jawi się jako doskonały obraz Ojca i odbicie Jego chwały²⁵. Dlatego sztuka może przedstawiać podobny ludzkiego oblicza Boga, aby doprowadzić tego, który je kontempluje do tajemnicy Boga²⁶. Podobnie jak lektura materialnych ksiąg umożliwia zrozumienie żywego Słowa Pana, tak też publiczne wystawienie namalowanej ikony pozwala tym, którzy ją oglądają, przybliżyć się do tajemnicy zbawienia²⁷. Poprzez kontemplację wizerunku wspólnota chrześcijańska jest powołana do wzrostu w doświadczeniu Boga, stając się coraz bardziej żyjącą ikoną komunii życia pomiędzy Boskimi Osobami²⁸.

3. Ikona - dzieło sztuki

Ikona jako twór kulturowy spełnia również funkcję wychowawczą. Jest skierowana do ludzi, aby pomóc im wejść w sferę wiary, przyczyniając się do jej umocnienia. Ikona Błogosławionej Dziewicy, która przywołuje tajemnicę Bożego macierzyństwa, zachęca do ufności, wychwala rolę, jaką spełnia Ona wobec wiernych²⁹. Jak zauważa Papież, życie duchowe wiernych powinno być wspomagane poprzez dzieła, które usiłują wyrazić Boże tajemnice. Sztuka dla sztuki, która odnosi jedynie do swego autora, bez ustalenia relacji ze światem Bożym, nie mieści się w koncepcji chrześcijańskiej ikony³⁰. Dlatego też przystępujący do malowania ikon artysta powinien odznaczać się pewnymi wartościami natury duchowej³¹. Jego dzieło powinno odbijać bogactwo jego wnętrza.

4. Ikona jako przedmiot kultu

Pedagogiczna funkcja obrazu domaga się relacji pomiędzy człowiekiem a ikoną. Jedną z form tej relacji jest cześć oddawana obrazom. Papież we wspomnianym już liście *Duodecimum saeculum* potwierdza zasadność kultu obrazów, przypominając soborowe rozróżnienie po-

²⁵ TENŹE, *Homilia wygłoszona podczas wizyty pasterskiej parafii św. Polikarpa* (Rzym, 11.03.1990), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIII/1, Città del Vaticano 1990, 620.

²⁶ TENŹE, List apostolski *Duodecimum saeculum...*, 9, 1280.

²⁷ TAMŹE.

²⁸ TENŹE, *Wymowa ikony* (Aniol Pański, 17.11.1996), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIX/2, Città del Vaticano 1996, 717.

²⁹ TENŹE, *Homilia wygłoszona w sanktuarium św. Alfonsa Liguori* (Rzym, 30.06.1991), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIV/1, Città del Vaticano 1991, 1837.

³⁰ TENŹE, List apostolski *Duodecimum saeculum...*, 11, 1282.

³¹ TENŹE, *Wymowa ikony...*, 716.

między prawdziwą adoracją (*latrèia*), która odnosi się jedynie do Boga, a wyrażaniem czci wobec ikon (*timetikè proskynesis*). Człowiek, który upada na twarz przed ikoną, czyni to nie ze względu na obraz, lecz ze względu na osobę, którą malowidło przedstawia³². Będące przedmiotem kontemplacji wizerunki przywodzą na myśl osoby, które przedstawiają. Ikony i figury Matki Bożej, obecne w domach jak i w kościołach, pomagają wiernym w uświadamianiu sobie Jej stałej miłosiernej opieki³³. Następca św. Piotra zwraca się z prośbą do wszystkich biskupów, aby w kościołach powierzonych ich pieczy podtrzymywali cześć, jaką wierni oddają świętym obrazom³⁴.

Papieskie dokumenty wymieniają wiele różnorodnych typów ikonograficznych Matki Bożej rozpowszechnionych w kościołach wschodnich. W encyklice *Redemptoris Mater* czytamy: *Maryja jest przedstawiona albo jako tron Boży, który trzyma Pana i Go ofiaruje ludziom (Theotokos), albo jako droga, która prowadzi do Chrystusa i Go ukazuje (Hodigitria), bądź jako orantka w postawie wstawieniowej, jako znak Bożej obecności w pielgrzymce wiary wiernych aż do Dnia Ostatecznego (Deisis), lub jako opiekunka, która rozpościła swój płaszcz nad narodami (Pokrov), lub jako miłosierna i łagodna Dziewica (Eleousa). Niekiedy czule obejmuje Syna (Glykofilousa). Jest zazwyczaj przedstawiona z Dzieciątkiem Jezus, które trzyma na ręce. To właśnie dzięki tej jedynej relacji Matka doznaje uwielbienia*³⁵.

Natomiast w przemówieniu skierowanym do przedstawicieli papieskich akademii, Papież wymienia inne typy ikon: *Panaghia* - Cała Święta, *Hiperagiorma* - Święta ponad wszelkie granice, *Platytera* - Ogromna³⁶. Ich obecność oraz kult oddawany na terenie Rosji, Ukrainy czy Białorusi umacnia wiarę ludu Bożego w obecność i opiekę Matki Chrystusa³⁷.

Na uwagę zasługuje to, że wschodnie ikony są również dobrze znane w Kościele Zachodnim. W Bari czci się ikonę zwaną *Dziewica Hodigitria*³⁸, w Bolonii obraz podobnego typu, którego autorstwo zo-

³² TENŻE, List apostolski *Duodecimum saeculum...*, 9, 1280.

³³ TENŻE, *Audiencia generalna* (29.09.1997), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XX/1, Città del Vaticano 1997, 695.

³⁴ TENŻE, List apostolski *Duodecimum saeculum...*, 11, 1291.

³⁵ TENŻE, Encyklika *Redemptoris Mater*, 33, w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X/1, Città del Vaticano 1987, 789 (dalej: RM).

³⁶ TENŻE, *Przemówienie do uczestników III publicznego posiedzenia papieskich akademii* (7.11.1998), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XXI/2, Città del Vaticano 1998, 945.

³⁷ RM 33.

³⁸ TENŻE, *Audiencia generalna* (28.04.1984), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VII/1, Città del Vaticano 1984, 1144.

stało przypisane św. Łukaszowi³⁹, w bazylice św. Marka w Wenecji ikonę zwaną *Nicopeia*⁴⁰, natomiast w bazylice rzymskiej Santa Maria Maggiore czci się *Salus Populi Romani*⁴¹.

Godne podkreślenia jest to, że Jan Paweł II nie tylko zachęca do kultu świętych obrazów, lecz sam wielokrotnie daje tego przykład. W Ascoli Satriano uczcił bizantyńską ikonę Matki Bożej Miłosierdzia⁴², a w Częstochowie ikonę Jasnogórskiej Pani⁴³. Modlił się przed ikoną *Naszej Pani z Damaszku*, przechowywanej w maltańskim sanktuarium⁴⁴, jak również przed obrazem *Matki Bożej Orantki* w kijowskiej katedrze⁴⁵. Odwiedzając kościół w Grottaferrata, zwrócił się do wszystkich zgromadzonych tam wiernych o wspólną modlitwę przed maryjnym wizerunkiem o jedność chrześcijan⁴⁶.

Analiza pism Jana Pawła II pozwala również odkryć niektóre z form kultu ikon maryjnych. Ojciec Święty zauważa, że *wierni gromadzą się wokół obrazu Matki Bożej, aby się modlić*⁴⁷. Patrząc na ikonę, wyrażają uczucia miłości i czci wobec Maryi⁴⁸, strzegą Jej obrazu⁴⁹. Nawiązując do sytuacji w Libanie, zauważył, że tamtejsze rodziny, przed udaniem się na spoczynek, gromadzą się wokół ikon, recytują różaniec, śpiewają hymn *Ya Ummallah*, a następnie udzielają sobie błogosławieństwa ikoną⁵⁰.

³⁹ TENŻE, *List do kardynała G. Biffi z okazji 800-lecia założenia sanktuarium Najświętszej Maryi Panny w Bolonii* (15.05.1994), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XVII/1, Città del Vaticano 1994, 1068.

⁴⁰ TENŻE, *Przemówienie podczas spotkania z siostrami zakonnymi w Bazylice san Marco* (Wenecja, 17.06.1985), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VIII/1, Città del Vaticano 1985, 1881.

⁴¹ TENŻE, *Anioł Pański* (16.10.1988), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI/3, Città del Vaticano 1988, 1240.

⁴² TENŻE, *Przemówienie do wiernych Ascoli Satriano* (25.05.1987), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X/2, Città del Vaticano 1987, 1836.

⁴³ TENŻE, *Przemówienie do pielgrzymów z Polski w Bazylice Watykańskiej* (26.08.1987), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X/3, Città del Vaticano 1987, 258-259.

⁴⁴ TENŻE, *Regina Coeli* (6.05.2001), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XXIV/1, Città del Vaticano 2001, 892.

⁴⁵ TENŻE, *Homilia podczas liturgii celebrowanej dla uczczenia Tysiąclecia Chrztu Rusi Kijowskiej* (Città del Vaticano, 10.07.1988), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI/3, Città del Vaticano 1988, 80.

⁴⁶ TENŻE, *Homilia wygłoszona podczas liturgii bizantyjskiej sprawowanej w opactwie greckim w Grottaferrata* (Grottaferrata, 7.09.1987), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X/3, Città del Vaticano 1987, 332.

⁴⁷ TENŻE, *Homilia wygłoszona w sanktuarium św. Alfonsa Liguori...*, 1835-1836.

⁴⁸ TENŻE, *List do kardynała Giacomo Biffi...*, 1069; TENŻE, *Przykład Matki* (Anioł Pański, 8.12.1996), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIX/2, Città del Vaticano 1996, 943.

⁴⁹ TENŻE, *Homilia wygłoszona w sanktuarium św. Alfonsa Liguori...*, 1835.

⁵⁰ TENŻE, *Maryja, patronka Libanu* (Anioł Pański, 28.02.1988), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI/1, Città del Vaticano 1988, 510.

Inną z form czci oddawanej maryjnemu wizerunkowi jest jego koronacja⁵¹. Jest ona wyrazem miłości i uznania wobec Błogosławionej Dziewicy za Jej obecność oraz opiekę roztaczaną nad narodami i wspólnotami wierzących w Chrystusa na przestrzeni wieków⁵².

Papież zachęca także do nabożeństwa peregrynacji ikony Matki Bożej. W liście skierowanym do kard. Giacomo Biffi, z okazji 800-lecia sanktuarium maryjnego w Bolonii, wyraził nadzieję, że peregrynacji obrazu będą towarzyszyły szczególne łaski: *Ikona będzie niesiona po parafiach miasta i całej Archidiecezji, aby wszyscy mogli wyrazić swe uczucia miłości i nabożeństwa do Matki Bożej. Przemierzy ulice tej wybranej części Kościoła, udzielając łask nawrócenia oraz duchowych narodzin, ukazując drogę zbawienia, na co zresztą właśnie wskazuje tytuł „Hodigitria”⁵³.*

5. Obecność Maryi w Jej wizerunku

Należy pamiętać, że ikona jest postrzegana w kościołach wschodnich jako znak, poprzez który dokonuje się w wierze pewnego rodzaju forma „kontaktu duchowego”. Wypowiedzi Papieża często przypominają, że maryjny wizerunek, przed którym gromadzą się wierni, odsyła ich do Niej samej⁵⁴, wskazując na Jej tajemniczą, a zarazem aktywną obecność⁵⁵. Aby lepiej wyrazić tę tajemnicę, Jan Paweł II posługuje się następującymi wyrażeniami: Maryja jest obecna *w ikonie* oraz *poprzez ikonę*⁵⁶. Podczas

⁵¹ TENŻE, *Homilia podczas Mszy św. celebrowanej w parafii Santa Maria delle Grazie* (Rzym, 16.12.1984), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VII/2, Città del Vaticano 1984, 1602.

⁵² TENŻE, *Przemówienie podczas spotkania ze wspólnotą ukraińską w katedrze Nostra Signora del Patrocinio w Buenos Aires* (10.04.1987), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X/1, Città del Vaticano 1987, 1214.

⁵³ TENŻE, *List do kardynała Giacomo Biffi...*, 1069.

⁵⁴ TENŻE, *Przemówienie i Akt zawierzenia Maryi Matce Kościoła* (Rzym, 08.12.1985), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VIII/2, Città del Vaticano 1985, 1461.

⁵⁵ TENŻE, *List z okazji 700-lecia sanktuarium Santa Casa di Loreto* (15.08.1993), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XVI/2, Città del Vaticano 1993, 527.

⁵⁶ TENŻE, *Homilia na zakończenie obchodów jubileuszowych na Jasnej Górze* (19.06.1983), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VI/1, Città del Vaticano 1983, 1583; TENŻE, *Anioł Pański* (1.01.1982), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V/1, Città del Vaticano 1982, 10. Warto również podkreślić, że wypowiedzi Jana Pawła II zawierają sformułowania, które zdają się podkreślać, że obecność Matki Najświętszej nie ogranicza się jedynie do Jej ikon, lecz rozciąga się również na poświęcone Jej figury. Podczas wizyty w sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej na Krzeptówkach powiedział: *Wasze sanktuarium na Krzeptówkach jest mi w najszczególniejszy sposób bliskie i drogie. Czciecie w nim Matkę Boską Fatimską w Jej figurze*. Por. *Homilia podczas Mszy św. celebrowanej w Zakopanem* (7.06.1997), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XX/1, Città del Vaticano 1997, 1433.

jednej z audiencji generalnych Biskup Rzymu stwierdził, że *w tym cudownym wizerunku spotykamy Matkę*⁵⁷. Natomiast w homilii wygłoszonej podczas Mszy św. sprawowanej w Castel Gandolfo podziękował Maryi za *sześć wieków Jej obecności w jasnogórskim wizerunku*⁵⁸. O macierzyńskiej obecności Maryi mówił podczas swoich wizyt w sanktuariach Guadalupe (Meksyk)⁵⁹, Bachoco (Bułgaria)⁶⁰ oraz Tinos (Grecja)⁶¹. Tej obecności doświadczają nawiedzający je pielgrzymi⁶². Świadczą o niej liczne łaski otrzymywane w tych właśnie miejscach⁶³. Potwierdza to Jan Paweł II, który podczas wizyty w jednym z rzymskich sanktuariów powiedział: *W tej ikonie Maryja udziela nam owej wartości wraz z radosną nowiną, że Nowe Przymierze zrealizowało się w Niej w sposób pełny, a poprzez Nią zostało ofiarowane wszystkim ludziom. [...] Oczy Błogosławionej Dziewicy patrzą w stronę ludu i promieniają na niego darem Bożej łaski*⁶⁴.

Należy zauważyć, że zagadnienie to do tej pory nie zostało pogłębione i dostatecznie wyjaśnione. Nie dziwi zatem, że podczas wizyty na Papieskim Wydziale Teologicznym *Marianum* w Rzymie Jan Paweł II zwrócił się do profesorów tej zasłużonej uczelni o zbadanie natury wielorakiej obecności Maryi w życiu Kościoła⁶⁵.

⁵⁷ TENŹE, *Audiencja generalna* (25.08.1982), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V/3, Città del Vaticano 1982, 295.

⁵⁸ TENŹE, *Homilia podczas Mszy św. celebrowanej w kaplicy w Castel Gandolfo* (26.08.1982), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V/3, Città del Vaticano 1982, 302; *Audiencja generalna* (15.06.1983), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VI/1, Città del Vaticano 1983, 1509; TENŹE, *Homilia podczas Mszy św. celebrowanej w ogrodach watykańskich*, w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V/2, Città del Vaticano 1982, 1400; TENŹE, *Praca ludzkich umysłów* (Anioł Pański, Częstochowa, 19.06.1983), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VI/1, Città del Vaticano 1983, 1578.

⁵⁹ TAMŹE, *Homilia podczas Mszy św. celebrowanej w bazylice w Guadalupe* (27.01.1979), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, II/1, Città del Vaticano 1979, 161.

⁶⁰ TENŹE, *Maryja wzorem życia chrześcijańskiego* (Anioł Pański, 26.05.2002), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XXV/1, Città del Vaticano 2002, 909.

⁶¹ TENŹE, *Regina Coeli* (10.04.1988), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI/1, Città del Vaticano 1988, 849.

⁶² TENŹE, *Maryja w duchowym doświadczeniu Kościoła* (Audiencja generalna, 15.11.1995), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XVIII/2, Città del Vaticano 1995, 1124.

⁶³ TENŹE, *Homilia na zakończenie obchodów jubileuszu na Jasnej Górze* (19.06.1983), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VI/1, Città del Vaticano 1983, 1574.

⁶⁴ TENŹE, *Homilia wygłoszona w sanktuarium św. Alfonsa Liguori...*, 1837.

⁶⁵ TENŹE, *Przemówienie podczas wizyty na Papieskim Wydziale Teologicznym „Marianum” w Rzymie* (10.12.1988), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI/4, Città del Vaticano 1988, 1834.

6. Eklezjologiczny wymiar ikony

Wypowiedzi Następcy św. Piotra na temat ikony Matki Bożej zawierają również pewne elementy, które są właściwe tylko i wyłącznie teologii zachodniej. Papież, opierając się na doktrynie Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium*, odczytuje maryjny obraz w świetle tajemnicy Kościoła⁶⁶. Cechą charakterystyczną tej interpretacji jest przeniesienie punktu ciężkości z samej ikony na relację zachodzącą pomiędzy wiernymi a reprezentowaną przez wizerunek Matką Bożą. Aby jeszcze bardziej podkreślić eklezjologiczny wymiar ikony, odwołuje się do tajemnicy Wieczernika, która aktualizuje się na przestrzeni dziejów Kościoła. Podobnie jak Maryja była obecna w Wieczerniku, tak również jest obecna pośród zgromadzonych wokół Jej wizerunku uczniów Chrystusa⁶⁷. Świadczą o tym słowa aktu zwierzania, dokonanego podczas trwania Synodu biskupów: *Zjednoczeni w tej wieczornej godzinie, wokół Ikony Matki Bożej, wraz z członkami Synodu oraz pozostałymi licznymi braćmi i siostrami, prosimy Maryję, by przeżyć tę samą duchową atmosferę wspólnoty, jedności, radości, nadziei, która otaczała, jak przekazują Dzieje Apostolskie (Dz 1, 14), pierwotną wspólnotę chrześcijańską, uszczęśliwioną obecnością Matki Bożej*⁶⁸.

Przyjęta eklezjologiczna perspektywa pozwoliła Janowi Pawłowi II odkryć w osobie Maryi doskonałą realizację wartości, które powinny charakteryzować Kościół. Jak zauważa: *Kościół, spoglądając na Tę, która jest Jego Matką, wzorem, powinien zrozumieć sens własnej misji w jej pełni*⁶⁹. Dlatego też Maryja jest *Ikona Kościoła*⁷⁰, *jaśniejącą Ikoną Kościoła*⁷¹, *Ikona Kościoła pielgrzymującego zjednoczoną z Chrystusem przez całe swe życie*⁷², *doskonałą Ikoną Chrystusa*⁷³, *Ikona świętości Ko-*

⁶⁶ TENŻE, *Homilia wygłoszona przed katedrą w Gnieźnie* (03.06.1979), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, II/1, Città del Vaticano 1979, 1405.

⁶⁷ TENŻE, *Przemówienie i Akt zawierzenia Maryi Matce Kościoła...*, 1460.

⁶⁸ TAMŻE.

⁶⁹ TAMŻE.

⁷⁰ TENŻE, *Przemówienie do wiernych podczas celebracji ku czci Najśw. Maryi Panny* (Curtatone-Mantova, 23.06.1991), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIV/1, Città del Vaticano 1991, 1777.

⁷¹ TENŻE, *Przemówienie do mnichów i mniszek Zakonu Cystersów Reformowanych* (Città del Vaticano, 17.12.1987), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X/3, Città del Vaticano 1987, 1434.

⁷² TENŻE, *Przemówienie do grupy pielgrzymów diecezji Mantua* (Città del Vaticano, 09.11.1991), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIV/2, Città del Vaticano 1991, 1098.

⁷³ TENŻE, *Przemówienie podczas kongresu międzynarodowego „Ordo Virginum” w 25-rocznicę zatwierdzenia rytu* (Città del Vaticano, 02.06.1995), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XVIII/1, Città del Vaticano 1995, 1634; TENŻE, *Maryja – szczególnie współpracowniczka odkupienia* (Audiencja generalna, 9.04.1997), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XX/1, Città del Vaticano 1997, 622.

ściola⁷⁴, żyjącą Ikoną Kościoła, która przyjmuje ponownie w ramiona ciało Chrystusa⁷⁵.

Kościół, kontemplując Maryję wniebowziętą, odkrywa, że stała się Ona obrazem nowej ludzkości, ikoną przyszłego Kościoła, bez zmały ani zmarszczki (Ef 5, 26). Wszystko bowiem w Niej jest łaską i tylko łaską⁷⁶. Uczniowie Chrystusa podziwiają w Niej własną w pełni zrealizowaną doskonałość⁷⁷ oraz definitywne zwycięstwo Bożej łaski⁷⁸. Dlatego też Błogosławiona Dziewica jest postrzegana przez Jana Pawła II jako wzór i ikona odkupionej ludzkości⁷⁹, ikona nadziei i zapowiedź wyzwolenia dla całej ludzkości⁸⁰. Podczas jednej z audiencji generalnych powiedział: *Kościół, spoglądając na Maryję, nie tylko kontempluje wspaniały dar Jej pełni łaski, lecz również usiłuje naśladować Jej doskonałość, owoc pełnego przyłgnięcia do przykazania Chrystusa: „Bądźcie więc wy doskonali, jak doskonały jest Ojciec wasz niebieski” (Mt 5, 48)*⁸¹.

Jak można zauważyć, wierni dzięki kontemplacji maryjnych wizerunków coraz bardziej odkrywają swoją godność, powołanie i przeznaczenie.

7. Ekumeniczny wymiar ikony

Jest jeszcze jeden wymiar, o którym Jan Paweł II wielokrotnie wspomina w swoim nauczaniu: nabożeństwo do Matki Bożej - jest ono pomostem łączącym chrześcijan Wschodu i Zachodu. Cześć oddawana ikonie jawi się jako jeden z istotnych elementów dialogu ekumenicznego. Ikona bowiem zawiera w sobie pewne cechy, które przemawiają do duszy człowieka zarówno tego, który żyje na Wschodzie, jak i na Zachodzie⁸².

⁷⁴ TENŻE, *Cala piękna* (Aniol Pański, 8.12.1996), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIX/2, Città del Vaticano 1996, 943.

⁷⁵ TENŻE, *Przemówienie na zakończenie nabożeństwa różańcowego* (Bratysława, 01.07.1995), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XVIII/2, Città del Vaticano 1995, 13.

⁷⁶ TENŻE, *List z okazji międzynarodowego kongresu poświęconemu encyklice „Redemptoris Mater”* (Rzym, 22.05.1988), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI/2, Città del Vaticano 1988, 1631-1632.

⁷⁷ TENŻE, *Przemówienie skierowane do młodzieży w katedrze w Carpi* (03.06.1988), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI/2, Città del Vaticano 1988, 1747.

⁷⁸ TENŻE, *List z okazji międzynarodowego kongresu poświęconemu encyklice „Redemptoris Mater”*..., 1633.

⁷⁹ TENŻE, *Przemówienie do uczestników III publicznego posiedzenia papieskich akademii*..., 944.

⁸⁰ TENŻE, *Przesłanie na zakończenie miesiąca maryjnego* (Città del Vaticano, 28.05.1997), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XX/1, Città del Vaticano 1997, 278.

⁸¹ TENŻE, *Wzór kultu Kościoła* (Audiencja generalna, 10.09.1997), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XX/2, Città del Vaticano 1997, 241.

⁸² TENŻE, *Audiencja generalna* (5.12.1979), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, II/2, Città del Vaticano 1979, 1321.

O ile tradycja wschodnia, kontemplując Matkę Bożą, przypomina nam, że jest Ona ikoną człowieczeństwa odkupionego przez Chrystusa⁸³, o tyle sztuka i duchowość Zachodu podkreśla Jej duchowe macierzyństwo, upatrując w Jej zjednoczeniu z Chrystusem archetypu zjednoczenia Kościoła oraz poszczególnych chrześcijan z Odkupicielem⁸⁴. Jak zauważył Jan Paweł II, *przed ikoną Matki Bożej możemy powiedzieć że jesteśmy braćmi i siostrami, powołanymi do jednej rodziny Bożej na ziemi*⁸⁵.

Następca św. Piotra powierzył *Matce jedności*⁸⁶ jedność Kościołów Wschodu i Zachodu⁸⁷, prosząc, aby poprzez swoje wstawienictwo umacniała i wspierała dążenia na drodze dialogu ekumenicznego⁸⁸. Jak zauważył, odniesienie do wspólnej Matki czyni dialog łatwiejszym i zwiększa nadzieję na przyszłość⁸⁹.

8. Zakończenie

W epoce pełnej obrazów rozpowszechnianych za pośrednictwem mediów, które jakże często są pozbawione wymiaru transcendentalnego, odsyłają bowiem człowieka do rzeczywistości materialnej, Jan Paweł II wskazuje na ikonę. Jak zauważa, *odkrycie ikony chrześcijańskiej pozwoli również uświadomić sobie potrzebę reakcji przeciw degradującym efektom wielu wyobrażeń, warunkujących nasze życie w reklamie i w środkach masowego przekazu*⁹⁰. Przecistawiając się materialistycznym tendencjom współczesnej kultury, usiłującej zdegradować godność człowieka, Papież przypomina, że człowiek został stworzony na obraz i podobieństwo Boga. Prawda ta, w jego przekonaniu, może stanąć u początków nowego humanizmu, opartego na poszanowaniu godności drugiego, na uznaniu

⁸³ TENŻE, *Przemówienie do uczestników III publicznego posiedzenia papieskich akademii...*, 945.

⁸⁴ TAMŻE, 945.

⁸⁵ TENŻE, List apostolski *Euntes in mundum* na 1000-lecie Chrztu Rusi Kijowskiej (25.01.1988), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI/1, Città del Vaticano 1988, 242.

⁸⁶ TENŻE, *Przemówienie do członków Komitetu Roku Maryjnego* (1.02.1988), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XI/1, Città del Vaticano 1988, 331.

⁸⁷ TENŻE, *Homilia i Akt zawierzenia Maryi...*, 1418.

⁸⁸ TENŻE, *Matka jedności* (Anioł Pański, 29.06.1996), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIX/1, Città del Vaticano 1996, 1649; TENŻE, *Wymowa ikony...*, 717; TENŻE, List apostolski *Euntes in mundum...*, 242.

⁸⁹ TENŻE, *W blasku chwały Maryi i świętych* (Anioł Pański, Castel Gandolfo, 18.08.1996), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XIX/2, Città del Vaticano 1996, 200.

⁹⁰ TENŻE, List apostolski *Duodecimum saeculum...*, 10, 1272-1293.

jego podstawowych praw. Laickiej antropologii zostaje przeciwstawiona chrześcijańska wizja człowieka.

Papież, będąc świadom zagrożenia, jakie niesie z sobą postępująca sekularyzacja, wskazuje współczesnemu człowiekowi drogę do pogłębienia wymiaru duchowego swojej egzystencji, jaką jest między innymi zacieśnienie relacji z Bogiem poprzez modlitwę. W tym procesie odbudowy duchowego wnętrza człowieka swoistą rolę odgrywa ikona. Będąc oknem otwierającym się na tajemnicę Boga, ułatwia współczesnemu człowiekowi wejście w osobową relację z Bogiem. Tego typu relacja jest dla człowieka ubogacająca: żyjąc coraz bardziej pełnią swego człowieczeństwa, może on wyrażać bogactwo swego wnętrza w kontaktach z innymi.

Wprowadzone przez Jana Pawła II rozróżnienie pomiędzy jednością kultury (sposób ludzkiej egzystencji) a wielością kultur (w których żyje konkretny człowiek) pozwoliło wyraźniej dostrzec komplementarność dwóch istniejących od wieków tradycji: wschodniej i zachodniej, które wzajemnie się ubogacają. Zdaniem Papieża, Zachód, czerpiąc z tradycji wschodniej, powinien dążyć do podkreślenia owego transcendentnego spojrzenia, które poprzez ikonę styka się z osobą, podmiotem kontemplacji. Natomiast Wschód, poprzez przyjęcie nowych rozwiązań zaproponowanych przez Kościół łaciński może zostać ubogacony między innymi poprzez oryginalne spojrzenie na kwestię obecności Maryi. Ma to szczególne znaczenie w dialogu ekumenicznym. Ponieważ cześć oddawana Matce Bożej łączy katolików i prawosławnych, dlatego w procesie jednoczenia się Kościołów Wschodu i Zachodu ikona może odegrać doniosłą rolę.

O. dr hab. Bogusław Kochaniewicz OP
Pontificia Università san Tommaso d'Aquino "Angelicum"

Largo Angelicum 1
00-184 Roma
Italia

e-mail: kochaniewicz@pust.urbe.it

Il significato dell'icona nel contesto della cultura contemporanea secondo Giovanni Paolo II

(Riassunto)

Vivendo nell'epoca segnata dagli immagini diffusi per mezzo dei mass-media, che molto spesso prive di qualsiasi dimensione trascendentale, lo rinviano alla realtà materiale, Giovanni Paolo II mostra l'icona. Come afferma, la scoperta dell'icona cristiana permetterà agli uomini rendersi conto del bisogno della reazione contro gli effetti degradanti degli immagini, che condizionano nostra vita sia nella pubblicità che nei mass-media. Opponendosi alle tendenze materialiste della cultura contemporanea, che cerca di degradare la dignità dell'uomo, il papa ricorda che l'uomo è stato creato all'immagine di Dio. Questa verità deve iniziare una nascita del nuovo umanesimo, fondato sul riconoscimento della dignità dell'altro uomo, sul riconoscimento dei suoi diritti. All'antropologia laica viene contrapposta la visione cristiana dell'uomo, creato all'immagine di Dio.

Il Santo Padre, consapevole dei pericoli, che porta con se un processo di secolarizzazione, indica all'uomo contemporaneo la via all'approfondimento della dimensione spirituale della propria esistenza, per mezzo della preghiera. In questo processo della ricostruzione dello spazio interiore dell'uomo, un certo ruolo viene attribuito all'icona sacra. Essendo, come finestra che si apre al mistero di Dio, rende più facile all'uomo di oggi di entrare in dialogo personale con Dio. La relazione di questo tipo arricchisce l'uomo, il quale comincia a vivere la pienezza del suo essere umano, esprimendo la ricchezza del suo spazio interiore negli contatti con gli altri.

La distinzione usata da Karol Wojtyła, tra l'unità della cultura (modo proprio dell'esistenza umana) e diversità di culture ha permesso di notare la complementarità delle due grandi tradizioni: quella orientale e quella occidentale. Secondo il papa, l'Occidente, attingendo dalla tradizione orientale dovrebbe cercare di sottolineare quello sguardo trascendentale, il quale tramite icona si incontra con la persona, soggetto della contemplazione. Invece l'Oriente, assumendo alcune nuove soluzioni, proposte dalla Chiesa d'Occidente potrebbe anche essere arricchito. Questo reciproco arricchimento è di grande importanza nel dialogo ecumenico. Tenendo presente che il culto reso alla Madre di Dio unisce i cattolici e gli ortodossi, allora nel processo di unione delle chiese d'Oriente e d'Occidente, l'icona mariana può svolgere un ruolo di non poca importanza.